

Primat i filioque u svjetlu sinode u Carigradu 879/880.

Niko IKIĆ

1. Uvodna misao

Posebnost istočnih crkava je izričito priznao, istaknuo i na štovanje potaknuo Drugi vatikanski sabor. Tu posebnost Sabor ističe u liturgijskom, duhovnom, crkveno pravnom i teologijskom smjeru.

Tako u 15. članku Dekreta o ekumenizmu (*Unitatis redintegratio*) ističe se liturgijska i duhovna predaja Istočnjaka: »Svakom je poznato s koliko ljubavi istočni kršćani obavljaju svoju svetu liturgiju, osobito euharistijsko slavlje, izvor životu Crkve i zalog buduće slave... Neka svi znaju da je od najveće važnosti za očuvanje punine kršćanske predaje i za izmirenje istočnih i zapadnih Crkava poznavati, poštivati, čuvati i podupirati liturgijsku i duhovnu baštinu Istočnjaka.«

Posebna crkveno pravna disciplina ili stega Istočnjaka dolazi do izražaja u 16. članku, gdje se na kraju izričito navodi: »Potpuno poštivanje ovog tradicionalnog načela, koje se istina nije uvijek poštivalo, jest jedan od nužnih preduvjeta za obnovu jedinstva.« Na početku istog članka piše: »Stanovita raznolikost u običajima i vladanju ne samo da ni najmanje ne stoji na putu jedinstva Crkve, već dapače uvećava njezin sjaj... i mnogo pridonosi ispunjenju njezinog poslanja.«

Posebno obilježje Istočnjaka gledom na teološko doktrinalna pitanja potcrtava 17. članak. Sabor naglašava različito teološko izricanje nauka: »Na Istoku su i Zapadu kod istraživanja objavljene istine primjenjivani različiti putovi (metode) i pristupi za spoznaju i ispovijedanje božanskih otajstava.« Zato Sabor na kraju tog odlomka konstatira da »svekolika ta duhovna i bogoslužna, disciplinarna i teološka baština u raznim svojim predajama pripada punom katolištvu i apostolstvu Crkve.«

Na spomenutom Saboru utvrđuje se sa žalošću u Dekretu o istočnim crkvama da ta istočna duhovna baština od strane Rima ujedinjenih istočnih Crkava nije uvijek dovoljno čuvana, i poziva ih da ne mijenjaju olako svoje bogoslužne obrede (članak 6). Prava nekih istočnih Crkava su bila s vremenom i od Rima zaboravljena, pa stoga Sabor naređuje »da se obnove njihova prava i povlastice prema starim predajama svake Crkve i odlukama ekumenskih sabora.«¹

Potaknuti zaključnom izjavom dokumenta iz Barija komisije za dijalog između pravoslavnih i katolika, gdje se u članku 53 navodi misao sinode iz

1 Usp. Dekret o istočnim crkvama, čl. 9.

879/880, da svaka Crkva ostane kod običaja svoje tradicije,² pitamo se kako je zapravo bilo s priznavanjem i prihvaćanjem različitih posebnosti crkvenog života u drugoj polovici devetog stoljeća? U ovom kratkom osvrtu vraćamo posebnu pozornost shvaćanju pitanja Primata i Filioque, a s manje inteziteta bit će doticana pitanja liturgijsko pastoralne prakse.

2. Pregled značajnijih povijesnih događaja³

Prije nego što počnemo s obradbom ove sinode moramo malo ući u povijesna zbivanja toga vremena. Fragmentarno ćemo baciti svoj pogled na: a) Crkvu u povijesnom vrtlogu, gdje ćemo se također prisjetiti nekih trenutaka iz osmog stoljeća, čije se djelovanje još uvijek osjećalo, b) unutar crkvenih napetosti iz toga vremena.

a) Povijesno okruženje i to g. 733.

U punom jeku borbe oko štovanja svetih slika (ikonoklasmus) potpali su pod jurisdikciju carigradskog patrijarha provincije Ilirik i južna Italija;

g. 739. Pred navalom Langobarda savez između Rima i Franaka;

g. 787. Drugi nicejski sabor na kome je štovanje (proskynesis) svetih slika dopušteno, a obožavanje (latreia) ne;

g. 827. Arapi okupiraju Siciliju;

g. 846. Pljačkanje Rima od Arapa, na što Lav IV. reagira gradnjom vatikanskih zidina;

g. 860. Slavenski apostoli sv. Širil i Metod na početku svoga misionarskog djelovanja;

g. 864. Bugarski knez Boris (Bogoris) prima krštenje. Car Michael III. osobno je krsni kum, a Boris dobiva njegovo ime kao drugo kršteno ime. Istodobno se otvara pitanje jurisdikcije nad Bugarskom. U prvih nekoliko godina (do 870.) prislanjao se čas Rimu, čas Carigradu. Od carigradskog patrijarha očekivao je moguće veću autonomiju za svoju Crkvu. Kad mu je postalo jasno da je neće tako lako dobiti, obraća se g. 866. papi s molbom da mu ovaj pošalje misionare i samostalnog nadbiskupa. Misionare dobiva, ali samostalnog nadbiskupa ne, te je zbog toga g. 870. stavio Bugarsku pod carigradsku jurisdikciju.

2 Usp. Una sancta, 42 (1987) 262-270, čl. 53.

3 Usp. Fröhlich R. Grundkurs Kirchengeschichte, Freiburg in Breisgau, str. 57-71.

Beck A. Städlhuber J. Kirchengeschichte I, 1986, br. 4034, str. 95-99;

Beck H.G. Bizantska Crkva u vrijeme Focijevog raskola, u: Jedin. H., Velika povijest Crkve, Zagreb 1971, sv. III/1, 194-208;

Hans-Joachim Schulz, Das Zerbrechen der Kircheneinheit zwischen Ost und West und die Versuche der Heilung, in: Handbuch der ökumenik, Bd. I, Bonifatiusverlag Paderborn 1985, str. 122-135

b) Crkvene napetosti u tom povijesnom vrloqu:

g. 858. »Utakmica« između crkve i države u Carigradu završava s »isključenjem« patrijarha Ignacija, čije ređenje nije bilo potpuno kanonski čisto,⁴ koji je cara javno kritizirao zbog nemoralnog života i zbog toga mu javno uskratilo sv. Pričest. Car Mihael III. postavlja na stolicu carigradskog patrijarha Focija, prijatelja slavenskog apostola sv. Ćirila, koji je bio laik, državni tajnik i zapovjednik carske tjelesne straže. Samo u pet dana Focije prima sve crkvene redove. Njegov izbor kao laika za carigradskoga patrijarhu bit će početak nesporazuma između Rima i Konstantinopola.

g. 863. Papa Nikola I. uzeo je detroniziranoga patrijarha Ignacija u zaštitu. On šalje svoje izaslanstvo u Carigrad sa zadatkom da ispita izbor i valjanost Focijeva ređenja. Rezultat je programirani sukob s Carigradom i zahtjev za svrgavanjem Focija i ponovno dovođenje Ignacija na stolicu carigradskih patrijarha. Takvo miješanje Rima u njihovu liturgijsku i disciplinarnu tradiciju uzbudit će mnoge Istočnjake, a osobito degradiranog Focija, koji se milošću njegova veličanstva održao na tronu;

g. 867. Focije saziva sinodu u Carigradu na kojoj su odbačeni zahtjevi pape, kojega sinoda otad ne prizna i izopćuje.⁵

Iste godine car Bazilije I. prisiljava Focija na ostavku. Patrijarh Ignacije ponovno zauzima tron u Carigradu;

g. 869/870. održava se tzv. ignacijanska sinoda u Carigradu, na koju su došli i koju su predvodili legati rimskog pape. Na ovoj, prema katoličkom računanju, osmoj ekumenskoj sinodi, osuđen je i ekskomuniciran Focije i njegove pristaše; potom je određen redosljed patrijarhata (Rim, Carigrad, Aleksandrija, Antiohija i Jeruzalem); još jednom je dopušteno štovanje slika, a patrijarh Ignacije je naravno potvrđen. Pravoslavni ne priznaju sinodu kao ekumensku. Zanimljivo je da su legati Hadrijana I. dokumente potpisali s napomenom da i papa bude s time suglasan.

g. 877. ili 878. poslije Ignacijeve smrti, s kojim se Focije pomirio, uz carevu naklonost Focije je ponovno postavljen za carigradskog patrijarha;

g. 879/880. ponovno sinoda u Carigradu na kojoj su nazočni i papini legati, na kojoj su odbačeni zaključci sinode iz 869/870. godine. Focije je od Rima priznat kao legalni patrijarh Carigrada. Upravo tu sinodu želimo pobliže promatrati.

g. 886. Car Lav VI. detronozira Focija i postavlja na patrijaršijsku stolicu u Carigradu svoga jedva šesnaest godina starog brata Stjepana;

g. 892.? Focije umire u jednom samostanu.

4 Usp. Schulz, nav. dj., str. 126

5 Dvornik svodi ovu ekskomunikaciju na osobu Nikole I., a ne na papinstvo kao takvo, niti na Kat. Crkvu, usp. Byzanz und der römische Primat, Stuttgart 1966, str. 137.

3. Sinoda u Carigradu 879/880.

a) Glorificiranje Focija

Više od 360 legata, biskupa i metropolita došlo je na ovu sinodu. Legati rimskoga pape su bili: kardinal svećenik Petar, biskup Ancone i Pavao, biskup Ostia Eugenius.

Bilo je sveukupno sedam zasjedanja. Na šestoj i sedmoj sjednici bilo je nazočno svega 18 metropolita i biskupa, uz cara i njegova dva sina. Čini se da je većina otaca smatrala sinodu završenom već poslije petog zasjedanja. Možda upravo zbog toga a i zbog krivotvorenja nekih papinskih pisama počelo se u 13. i 14. st. općenito sumnjati u objektivnost i vjerodostojnost cijele sinode, a pogotovu posljednjih dviju sjednica. To je potaknulo srednjovjekovne povjesničare na istraživanja ove sinode, pa je većina došla do zaključka da je sinoda ipak stvarno održana. Papinski legati bili su nazočni na svih sedam zasjedanja.⁶

Patrijarh Focije bio je, nema sumnje, središnja figura sinode. Njega su koncilski oci hvalili i slavili, do nebesa veličali, glorificirali njegove zasluge i malone kanonizirali njegove ljudske i moralne osobine i sposobnosti. Na njega su primjenjivali svetopisamske izreke i prispodobe, kao npr. on je ona izgubljena ovca iz Lukinog evanđelja (Lk 15, 1-7), koju je Gospodin sam tražio i kad ju je našao uzeo je na svoja ramena, vratio je na carigradsko patrijarhalno prijestolje na radost svih Istočnjaka. Na Fociju su se ispunile Kristove riječi »ima posljednjih koji će biti prvi« (Lk 13, 30). On je onaj dobri pastir o kojem je Isus govorio (Lk 10, 1-30). Na njega su govornici primjenjivali riječi: »Budući da imamo uzvišenog svećenika ... koji je prošao kroz nebesa...«, iz poslanice Hebrejima (4, 14). Focije je sam svoje progonstvo uspoređivao s Kristovom mukom (Iv 18, 8): »Dakle, ako mene tražite pustite ove da odu«. U tom smislu, nastavlja on, u svome govoru: »Za cijenu oslobađanja svih ovih spreman sam se i sam opušiti... Tada sam svom snagom vikao i zaklinjao neprijatelje da sam spreman izvršiti svoje obećanje i otkupiti spasenje mnogih nedužnih po svome propadanju...«. Riječi veličanja i pretjeranog uzvisivanja (čak i preko istočnjačkog očekivanja) nisu nedostajale ni od saborskih otaca. Grgur Efeški ističe njegovu nenadmašnu ljubav prema ljudima, njegovu veliku spremnost neprijateljima oprostiti i njemu učinjeno zlo zaboraviti. Legat jeruzalemskog patrijarha Ilija veličao je prosvijetljenost patrijarha Focija kao djelo Božje, koja je čak pozitivno djelovala i na saracenske knezove. Na ove riječi uzvratili su saborski oci: »Mi svi znamo da u njemu Bog

6 Usp. Hergenröther J. Photius, Patriarh von Constantinopel, Regensburg 1867, str. 528-532.

7 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 489.

stanuje«. Naravno da ni rimski legati u pretjeranom veličanju nisu smjeli ostati iznimke. Oni su ga usporedili sa Suncem, koje je Božja providnost i milosrđe ulilo u dušu Focija, da bi ono rasvijetlilo i prosvijetlilo svako stvorenje. Jer kao što sunce obasjava cijeli ovozemaljski svijet, bez obzira gdje se ono nalazilo, tako Focije obasjava i rasvijetljava sva stvorenja, bez obzira što on im svoje sjedište u Carigradu.⁸

Nismo navodili ove riječi saborskih otaca da bismo umanjili stvarni ugled negdašnjeg carigradskog patrijarha, nego da bismo prikazali stvarno ozračje sinode u Carigradu. Čini se da cilj sinode i nije bio ništa drugo nego rehabilitacija Focija i njegovo priznavanje od rimskog pape. Navedene riječi su znak jednog raspoloženja, koje se osjećalo tijekom cijele sinode, koje je na kraju krajeva spriječilo dublje tematsko teološko rasvijetljavanja posebnosti i različitosti između Istoka i Zapada. Ipak su neka teološko disciplinarna pitanja bila izravno dotaknuta, iako ne temeljito obrađena. To su: pitanje primata i filioque.⁹

b) Problematika primata

Papinska riječ je na Istoku imala u drugoj polovici 9. st. još uvijek veliko značenje. Do tada nije bilo većih nesporazuma oko priznavanja prvenstva rimskoga pape, koje se uvijek svodilo na prvaka apostolskog zbora sv. Petra i na Isusove riječi: »A ja tebi kažem, ti si Petar - Stijena, i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju i vrata paklena je neće nadvladati. Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano i na nebesima, a što god razriješiš na zemlji, bit će razriješeno i na nebesima« u okolici Cezareje Filipove na Petrovo priznanje »Ti si Krist, Sin Boga živoga« (Mt 16, 18-20), često se na Istoku ovo mjesto drugačije tumačilo, da se riječi 'ti si Petar - Stijena' ne odnose na Petrovu osobu, nego na njegovu vjeru.¹⁰

Crkve prvih stoljeća kršćanstva nisu pod primatom shvaćale isto što i Crkve srednjega vijeka. Nije bila mjerodavna politička uloga jednoga crkvenog sjedišta, nego prije svega njegovo apostolsko podrijetlo. No s vremenom će sve veću ulogu u procesu primata preuzimati državno-politički element. Nakon Konstantinovog edikta kršćanstvo je postalo legalna i ravnopravna religija a već krajem tog četvrtog stoljeća i jedina zakonita vjera u Rimskom Carstvu. Rim je postao središtem kršćanstva, a od samog početka bio je centar Carstva. Katedra sv. Petra je dobila još više na

8 Usp. Hergenrther, nav. dj., str. 495-496.

9 Mora se pripomenuti da u to doba ta pitanja nisu bila tako sporna kao što će kasnije postati.

10 Usp. Dvornik F., *The Photian schism, history and legend*, Cambridge 1970, str. 187.

značenju. Prihvatanje njegovog prvenstva bila je normalna stvar. Nažalost neki od rimskih papa su, osokoljeni političkom ulogom Rima kao središnjeg ideologijskog temelja Rimskoga Carstva, počeli sve više proširivati svoje jurisdikcijske prohtjeve na istočna područja. Sinoda u Sardici (343.) proglašuje Rim kao apelacijsku instancu i za Istočnjake. Ta misao će s vremenom poprimiti značaj redovnog odlučivanja i upravljanja. Tako će Gelazije I. (493.) isticati da Rim smije suditi svakoj Crkvi a od nikoga ne smije biti suđen. U tom smislu se papa Lav Veliki (440-461) shvaćao kao »vicarius Christi«. Autoritet pape sve je više poprimao značajke svjetovne vlasti. Kasnije će se rasplamsati kako na Zapadu, tako i na Istoku žestoka borba za političku prevlast između Crkve i države (imperiuma i sacerdotiuma). Upravo su u IX. stoljeću ove razmirice pridonijele nesuglasicama Istočnjaka i Zapadnjaka i kad je primat u pitanju. Pape su sve više gubile negdašnji ugled i autoritet na Istoku, kojeg su željeli sačuvati zahtjevima za cjelokupnom administrativnom upravom nad cijelom Crkvom (Nikola I. Veliki, 858-867).

Upravo je maloprije spomenuti papa Nikola I. snagom svoga autoriteta postavio pitanje izbora i ređenja jednog laika (Focija) na prijestolje carigradskog patrijarha, čime je uzburkao duhove i pokazao nepoznavanje istočne tradicije. Mora se istaknuti da se Carigrad nije pozivao na Rim kao višu instancu, jer to svrgnuti patrijarha Ignacije izričito tvrdi ovim riječima: »ego non appellavi Romam, nec appello«. Dotadašnja apelacijska praksa pokazuje da su rijetki bili prizivi na Rim u pravnim stvarima (poznato je nekoliko rijetkih slučajeva: patrijarha Ivana Chrysostomusa i Flavija, Širil i Voelhronius iz Jeruzalema), ali kad se radilo o pitanjima naučavanja, tada su ti prizivi bili učestaliji. To je uzrokovalo prve međusobne teške optužbe i osporavanja duhovne vlasti. Došlo je, kako je kazano u uvodu, i do međusobnih ekskomunikacija. Odnosi papa i istočnih Crkava nisu ni prije uvijek bili bez problema, ali sada je po prvi put došlo do otvorenog sukoba i loma crkvenog zajedništva. Iako to nije dugo trajalo, no postalo je, nažalost, potencijalnom mogućnošću, koja će se ubuduće i ostvariti.

Osim istinskih motiva za ponovno sjedinjenje u punom crkvenom zajedništvu moramo spomenuti i jurisdikcionalne zahtjeve pape Ivana VIII. (872-882) prema Bugarskoj. U uvodu smo saznali da se njihov knez Boris g. 864. dao pokrstiti. Na početku mu nije bilo sasvim jasno kome da se jurisdikcijski prikloni. Plivao je između istočne i zapadne tradicije. Bio je u mogućnosti birati i tamo se prikloniti tko će njemu i njegovu narodu više ponuditi časti, vlasti i životne sigurnosti. U tome je Ivan VIII. vidio svoju šansu kako bi proširio svoju jurisdikciju do pred vrata Carigrada. To je postavio jasno kao uvjet za slanje delegata radi izmirenja s Focijem i njegovo priznavanje.

Fociju je rehabilitacija papinim priznanjem puno značila. Njemu je već uspjelo osamostaliti stolicu patrijarha u borbi s carigradskim carem. Zato je njegov cilj bio i pod cijenu papinske jurisdikcije nad Bugarskom dobiti na osobnom ugledu a carigradsko patrijarhalno prijestolje pokušati izjednačiti s rimskim. Ovu tezu potvrđuje cjelokupan tijek sinode u Carigradu 879/880. Focije ima glavnu ulogu. On dopušta da legati rimskog pape uđu u saborsku dvoranu, dok su prije deset godina (869) ovi vodili cijelu sinodu. Njega slave saborski oci burnim aklamacijama »ad multos annos Photius«, što su neki izvori zapisali prije pape Ivana VIII.¹¹

Kad su rimski legati počeli pozdravljati ostale koncilске oce i iznijeli svoje zadovoljstvo što je došlo ponovo do jedinstva u smislu »jedno stado i jedan pastir«, odgovorili su istočni biskupi po svome predstavniku metropolitu Ivanu iz Heracleje da oni imaju »svoga pastira Focija«, optužili su rimsku Crkvu da je prouzrokovala sve te sukobe.¹²

Focije je znao zlomisleno govoriti o primatu rimskog biskupa a da papi ne prizna vrhovnu odlučujuću i posljednju vlast odlučivanja. On je uzvišeno oslovljavao papu kao brata i duhovnog oca, apostolskog prvaka, prvi veliki svećenik, bogobojazni vladar itd.¹³ Istovremeno mu je uspjelo uzdići carigradski patrijarhalni tron na istu razinu »cum pari« s Rimom. Za to izjednačavanje s papom tražio je teološke i ne teološke argumente. U jednom svome govoru protiv prvenstva rimskoga pape kaže: »Ako se Rim ponosi s prvenstvom, zato što je prvaka apostola za biskupa imao, po tome bi Antiohija imala prvenstvo prije Rima, jer je Petar bio biskup Antiohije prije nego što je bio u Rimu. Dalje, ako se Rim priziva na prvenstvo radi prvaka apostola koji je u Rimu podnio mučeničku smrt, zar ne bi po tome ključu Jeruzalem imao prvenstvo... Potom ako Rim pokušava svoje prvenstvo po prvaku apostola dokazati, po tome bi pripadalo prvenstvo Carigradu po apostolu Andriji kao prvopozvanomu, starijem Petrovu bratu, jer je on mnogo prije preuzeo biskupsku stolicu u Carigradu, nego li je Petar došao u Rim.

Ako mi se stavi pred oči tekst: Ti si Petar Stijena, i na toj stijeni sagrađit ću svoju Crkvu, itd. (Mt 16, 18), onda dobro znaj, da se to ne odnosi na rimsku Crkvu. Ni traga (bježi tamo), jer je to židovski i uskogrudno milost i božanstvo Crkve ograničiti na dijelove Crkve i ne dopustiti da ta milost na jednak način u sveopćoj Crkvi djeluje. Također i riječi 'ti si Petar', ne odnose se samo na rimsku Crkvu..¹⁴

11 Kod Anthimusa, a kod Mansi i Harduin je papa Ivan naveden prije Focija, usp. Hergenröther, nav. dj., str. 471 (bilj. 35) i str. 514.

12 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 466.

13 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 463-472.

14 Usp. Dvornik F., Byzanz und der römische Primat, Stuttgart 1966, str. 133, kao i Fröhlich, nav. dj., str. 70.

Pitanje primata očitovalo se i u pitanju oko onih koji su se protivili Fociju, kao npr. Toma Tirski. Rimski legati zahtijevali su pomilovanje koje bi izrekao papa, jer je njegov prijestup veliki i teški grijeh protiv Boga, na što su se usprotivili istočni oci s obrazloženjem da je to zapravo grijeh protiv Boga, ali počinjen protiv carigradskog patrijarha, na temelju čega sam patrijarha ima ovlast prije svih riješiti slučaj. Focije pak sa svoje strane smatra biskupa Tomu Tirskog apsolviranim a »ako se sveti otac papa Ivan s ovom apsolicijom složi, bit će to još bolje«. ¹⁵ Focije dakle odlučuje bez obzira na papino reagiranje, a ako se on s time složi, bit će još bolje. Mogućnost drugog izbora nije mu ostavljena.

Na drugoj sjednici, koja je počela 17. studenog g. 879. u crkvi sv. Sofije u Carigradu, na koju su tek sada došli predstavnici jeruzalemskog i antiohijskog patrijarhata, kardinal svećenik Petar je postavio istočnim ocima pitanje na koji se način Focije domogao patrijaršijske stolice. Možda čak bespravno? Oci su na to spomenuli tri patrijarhalna pisma iz Jeruzalema, Antiohije i Aleksandrije, zatim carevo primoravanje, molbu i želju biskupa i cijele Crkve u Carigradu, kao i nekakvo prijašnje papino pismo caru. ¹⁶

Kad se činilo da su do uspostave punog jedinstva među dvjema sestriškim Crkvama sve nejasnoće otklonjene i kad su vidjeli da ne mogu ostvariti glavni cilj, naime punu jurisdikciju pape nad Bugarskom, a da bi ipak utrljali zajednički put u budućnost, rimski su legati postavili pet zahtjeva, koje ćemo nešto poslije navesti.

c) Pentarhija protiv primata?

Pojam pentarhije (vladanje petorice) poznaje crkvena povijest mnogo stoljeća prije Bečkog kongresa 1815, otkada se taj pojam u političkom smislu uzimlje za kolegij od pet članova koji zajednički vladaju. ¹⁷ Crkveno nazivlje rabi ovaj pojam za priznanje apostolskog nasljedstva za pet patrijarhata: rimski, carigradski, aleksandrijski, antiohijski i jeruzalemski.

Bibliotekar Sv. Stolice u drugoj polovici devetog stoljeća Anastazius pokušao je dati rimsko poimanje ovog pojma. On objašnjava u predgovoru prijevoda dokumenata sinode 869/870. (na kojoj je gornji redosljed patrijarhata određen), da je Krist svome tijelu, to znači Crkvi, toliko patrijarha dodijelio koliko ljudsko tijelo ima osjetila. Stoga će Crkvi dobro biti ako su ovi patrijarhati istog htijenja, kao što i funkcioniranju ljudskog tijela ništa ne manjka, dok su ovih pet osjetila potpuno zdravi. ¹⁸

15 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 482.

16 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 478.

17 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 498-500

18 Usp. Opća enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1980, sv. 6, pojam pentarhija, str. 370.

Prvi kanon sinode 879/880. govori o obvezi sankcioniranja kazni jednako u Rimu kao i u Carigradu. Neki su u tome vidjeli opasnost za pentarhiju. Po Dvornikovu mišljenju bio je to znak pretjeranog straha i neshvaćanja pojma pentarhije sa stajališta istočnjaka. On navodi pet razloga, kojima dokazuje da Focijevo svaćanje pentarhije nije bilo nikakva opasnost za primat:

a) Pentarhija ističe sveopćenitost Crkve koje nije više bilo izraženo po cjelovitosti jednoga carstva, budući da su neke provincije bile već izgubljene; b) pentarhija je jačala pozicije i prava sacerdotium nasuprot imperiuma; c) dokumenti toga vremena, kao npr. Vjerovanje patrijarha Nikefora u borbi s ikonoklastima (protivnicima štovanja svetih slika) svjedoče da nijedna pentarhija nije pravno izjadnačavala sve patrijarhate; d) po istočnom shvaćanju pentarhija ističe nezabludivost Crkve; e) ona je bila modus vivendi između Rima i Carigrada i kao takva je imala svoje pristaše i u Rimu, kako se moglo vidjeti na primjeru bibliotekara Atanazija. Dvornik zaključuje da ideja pentarhije sigurno nije predstavljala opasnost za primat. Ta koncepcija pentarhije postat će tek u 12. i 13. st. oružje protiv primata.¹⁹ U povijesti zapadne tradicije ostat će zapisano ime patrijarha Focija kao onog koji je najviše zadao udarac primatu na Istoku, iako ga nije generalno nijekao.

d) Pet postulata rimskih legata

1. S obzirom na jurisdikciju nad Bugarskom legati zahtijavaju da patrijarh ne poduzima nova ređenja za Bugarsku, da tamo ne šalje palium, a isto tako od pape osuđene da ne uzima u zaštitu.

2. S obzirom na ordinaciju laika (njihov izbor) da nitko više ne bude biran iz laičkog staleža na prijestolje Carigradske patrijaršije.

3. Carigradski patrijarh može se birati samo iz reda inkardiniranih svećenika i đakona te Crkve.

4. Svi zaključci i odluke ignacijanske sinode protiv Focija (869) poništavaju se.

5. Svi koji patrijarha Focija ne bi priznali neka se ekskomuniciraju iz zajedništva Crkve.²⁰

Zanimljivo je da legati u svom prvom postulatu nisu više kategorični u zahtjevu jurisdikcije nad Bugarskom. Formulacija odaje više kompromisan duh, npr. neka ne poduzima... Zanimljivo je također da su oni po treći put pokušali tzv. 'bugarsko pitanje' izravno raspraviti, ali su se Istočnjaci i ovaj put skrivali iza cara, kojega tu nema a kome pripada odlučivanje o jurisdikcijskom pitanju. Ovdje ne smijemo poistovjetiti naše današnje poj-

19 Usp. Mansi 16. col. 7. i Dvornik, Byzanz..., str. 120.

20 Usp. Dvornik, Byzanz..., str. 121 i Hergenröther, nav. dj., str. 132. i dalje, kao i svezak III, str. 766.

move jurisdikcije s ondašnjim. Svjetovna vlast je još uvijek imala odlučujuću ulogu u procesu dodjeljivanja i priznavanja crkvene vlasti. Ne treba zaboraviti da se papinstvo stavilo pod zaštitu Franaka, koji u Carigradu nisu bili previše obljubljeni. Papinskom jurisdikcijom nad Bugarskom bi se proširio i franački utjecaj do pred vrata Carigrada.

Iz prvog postulata bi slijedilo da je Focije za vrijeme svog drugog razdoblja upravljanja Carigradskom patrijaršijom redio svećenike i biskupe za Bugarsku. Ta teza niti je dokazana niti demantirana. Budući da je bugarski knez Boris 'plivao' između dvije strane a Focije želio dokazati svoju patrijaršijsku moć prema Rimu, nije isključeno da je tamo slao zaređene svećenike i biskupe, ali zasigurno ne s palijem, jer taj znak biskupske vlasti Istok ne poznaje, jer je to siguran znak zapadne tradicije rimskih legata.

Drugi postulat je izazvao žučnu raspravu. Zapadnjaci već dugo nisu imali takve prakse, od sv. Ambrozija, da jedan laik bude izabran na neko biskupsko mjesto.²¹ Ovdje se očito radi o nametanju Istočnjacima zapadne tradicije. Istočna tradicija poznavala je češće slučajeve kada bi dostojne laike birali na položaje crkvenodostojnika. Njihovo obrazloženje navodi misao da Krist nije samo klericima svoju milost podario, a prihvaćanje takvog postulata ujedno bi značilo osudu laika koji su djelovali kao patrijarsi, metropolite ili biskupi na Istoku. Koncilski oci su primijetili da svaka Crkva, i rimska i bizantinska i istočne, već od davnina imaju neke svoje običaje. Ako rimska Crkva nije laike birala za biskupe, ona nek ostane kod te predaje, ali ne istu tradiciju nametati drugima. Kolikogod se željelo da iz reda klerika bude dostojnih za biskupska mjesta, ipak se ne smije sposobnima i dostojnima iz reda laika zakonski onemogućiti takvo biranje, samo radi toga što ne pripadaju kleričkom staležu.²² Ovaj stav koncilskih otaca je ono mjesto na koje se nadovezuju sudionici komisije za dijalog u svome dokumentu iz Barija. Mi ćemo se na taj sinodalni kompromis osvrnuti nešto kasnije.

Na postulate 3. i 4. istočni oci nisu imali primjedbe, a peti o ekskomunikaciji Focijevih neistomišljenika izazvao je klicanje i oduševljenje. Zanimljivo je napomenuti da je rimskim legatima uspjele tek za četvrtog zasjedanja postaviti zahtjeve kao predmet rasprave, iako su oni na Istoku bili poznati i prije početka sinode. Naime 16. kolovoza 879. odgovorio je papa Ivan VIII. po carskim legatima, koji su došli u Rim da privole papu na priznavanje Focija, kako bi car mogao uvesti red i mir u carigradsku Crkvu, da je on spreman na priznanje uz određene uvjete, koji se sadržajno poklapaju s navedenim postulatima.²³

21 A neki među izabranim carigradskim patrijarsima nisu bili ni krćteni, usp. Schulz, str. 127, bilješka br. 16.

22 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 499.

23 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 383-385.

e) *Tri kanona Carigradske sinode*

1. Sveta ekumenska sinoda je odlučila da oni klerici, ili laici ili biskupi, koji se nalaze u Aziji ili Europi ili Libiji, a koji su od pape kažnjeni ili oduzimanjem vlasti ili anatemom, isto tako će biti smatrani i tretirani kažnjenima od svetog ekumenskog patrijarha Focija, bilo oduzimanjem vlasti ili anatemiziranjem. A oni klerici ili laici ili članovi visokog ili običnog svećeničkog staleža u bilo kojoj diecezi, koje Focije ekskomunicira, de-tronizira ili anatemizira, treba sveti otac papa Ivan i sveta rimska Crkva smatrati i tretirati kažnjenima, a da se pri tome ni u najmanjem ne ograničavaju dodijeljena prava ni rimskoj Svetoj Stolici, ni njezinom namjesniku.

2. Iako su se neki biskupi, koji su otišli u redovnički stalež, borili da i dalje ostanu u punom sjaju biskupske časti i vlasti, nekima se u tome čak i popustilo, zato je ova sveta i ekumenska sinoda, da bi popravili tu popustljivost i neodobrene postupke sveli na pravila zakona, došla do zaključka da, ako bi bilo gdje neki biskup ili hijerarh pristupio redovničkom životu ili stupio u red isposnika, onda se takav ne može i dalje služiti biskupskom čašću, jer takvi redovnički staleži (instituti) imaju značenje i ulogu poslušnosti i učenja, ali ne i podučavanja i upravljanja... Ako bi pak netko nakon proglašenja ovog dekreta to učinio, onda on sam sebi oduzimize biskupsku čast i ne treba ga više ubrajati među biskupe, jer je tu čast već pogazio.

3. Ako bi netko iz reda laika potaknut samovlašću omalovažavao Božje i carske zapovijedi i ismjeivao strašne sankcije i zakone Crkve, tako da bi se usudio nekog biskupa udariti ili zatočiti..., neka je anatemiziran.²⁴

ad 1. Prvo što upada u oči kod ovog kanona jest to da on štiti osobe patrijarha Focija i pape Ivana VIII. i ističe njihova prava, a ne patrijarhata. Sigurno je bilo u povijesti onih koji bi nakon crkvenih kazni u jednoj Crkvi odlazili u drugu u kojoj bi nalazili utočište i izbjegli sankcije. Ta je pojava katkada otežavala dobre odnose među dvjema Crkvama. Čini se pak da je kanon u prvom redu imao u vidu one svećenike i biskupe, koji su bili pristaše patrijarha Ignacija, ako ih Focije kazni da ih Rim ne uzima u zaštitu, nego da ih smatra isto kažnjenima. Dalje je zanimljivo da se ni ostali istočni patrijarhata (Jeruzalem, Antiohija, Aleksandrija), a niti njihovi patrijarsi uopće ne spominju, kao da su postali Focijevi podčinjeni polupatrijarsi. Naime, zapadni kanonisti vide u međusobnom potvrđivanju crkvenih kazni ono pravno izjednačavanje Bizanta Rimu, što bi, prema njima, to i bio glavni cilj sinode od strane Focija. Carigradski patrijarh je po ovom kanonu zaodjeven vlašću svih pet patrijarhata, patrijarh patrijar-

24 Usp. kod Mansi XVI, 549-550, Harduin, VI, 319. i kod Hergenröther, nav. dj., str. 505-510.

25 Usp. Balsamon u Bever I, str. 360 kod Hergenröther, 505.

ha, ekumenski 'vaseljenski' patrijarh u pravom smislu riječi, istočni pontifex maximus. Po tom kanonu mnogi su vidjeli opasnost vraćanja pentarhije u monarhiju.²⁵ Počelo se širiti mišljenje da je papa izgubio na ugledu, da je iskorišten kao sredstvo do cilja.

Drugi kanon je još izravnije pogadao one koji nisu mislili kao Focije. U prvom redu se to odnosi na biskupe ignacijanske linije, kao npr. metropolit Metrofanije, koji se odupirao priznati Focija, a delegate koncilskih otaca odbio primiti, te zahtijevao izravno papine predstavnike. Čini se da su se upravo oni skrivali po samostanima te i dalje obnašali biskupske dužnosti. Dakle, najvjerniji pobornici pape bivaju ostavljeni na milost i nemilost Fociju.

Treći kanon je zanimljiv utoliko što pogada samo laike.

f) *Filioque*

Čini se da je Focije za ovu novost Zapada tek dočuo djelovanjem franačkih misionara u Bugarskoj. Otad ga ovo pitanje neće ostaviti na miru. Kada su istočnjački misionari bili g. 866. protjerani iz Bugarske, skupljao je Focije dokaze za napadaje na zapadnjake, među kojima se filioque navodi kao najveći problem, pored nepoštivanja istočne tradicije da se svećenici žene, posnih običaja, ponavljanja krizme.²⁶ Početak rasplamsavanja rasprave o filioque pripisuje se uopće djelovanju franačkih misionara u Jeruzalemu, koji su slavili Sv. misu s dodatkom filioque, a što je za Istočnjake bilo nepojmljivo jer Efeški sabor odlučno zabranjuje bilo kakve promjene na nicejsko-carigradskoj formuli vjerovanja. Problem filioque kao da nije dobio veliku važnost na sinodalnim zasjedanjima u Carigradu. Nakon pete sjednice većina saborskih otaca je otišla iz Carigrada. Sredinom ožujka sazvaio je Focije iznenada Šesto zasjedanje, da po starom običaju Istočnjaka car potvrdi zaključke sinode. Pritom sam car pravi uvod u jedno novo pitanje posebnosti dviju tradicija, ovoga puta zapadne Crkve, naime filioque.

Teško je povjerovati da je inicijativa došla od samog cara. Mnogi su pak uvjereni da iza nje stoji veliki Focije. Raspravu su odmah prihvatili neki biskupi. Tako delegat antiohijskog patrijarha ističe, sada kad su otklonjeni raskol i napadaji jedne Crkve na drugu, kada je uspostavljeno ponovo crkveno zajedništvo, trebalo bi imati i zajedničko Vjerovanje na cijelom svijetu, koje je formulirala Nicejsko-carigradska sinoda. Unaprijed pripravljeni uvod u čitanje toga Vjerovanja pripravo je Focije: U štovanju božanskog nauka, i iz dubine naše duše, sa nesumnjivom odlučnošću, koja je utemeljena na potpunoj čistoći naše vjere, u poštovanju i vjeronom držanju svetih propisa njegovih svetih učenika i apostola, u držanju potpuno od zabluda slobodnih kanonskih propisa, u potpunoj odanosti i

26 Usp. Schulz, str. 128. i Hergenröther sv. I, str. 642-648.

nepromjenjivoj vjernosti prema zakonima, koje su postavile sedam svetih ekumenskih sinoda, koje su nadahnute i vođene od jednog te istog Svetoga Duha, odbacujemo one koji od Crkve isključeni obuhvaćaju i pridržavaju oni... Kada dakle sada o tome mislimo i naučavamo, onda uzimamo na usta i u srcu ono Vjerovanje koje je od davnina po ocima do nas uzgajano (prenošeno), i svima ga glasno naviještamo, bez ikakvog izuzeća, dodatka, promjene i iskrivljenja... Zato ova sveta i ekumenska sinoda prihvaća s punom božanskom revnošću i starom čistoćom uvjerenja staro i od početka držano pravilo vjere, sinoda ga proslavlja i u njemu obrazlaže čvrstoću spasenja te glasno uzvikuje što svi trebaju naučavati.²⁷

Nakon ovog svečanog uvoda slijedilo je nicejsko carigradsko Vjerovanje. Jasno se vidi da je naglasak njegovih riječi stavio na naviještanje formule bez ikakvog izuzeća, dodatka, promjene i iskrivljenja. Ove riječi su ciljale na neke zapadne krajeve, prije svih na španjolsku i franačku zemlju, gdje se dodatak filioque udomaćio i našao svoje mjesto u liturgiji, ne u smislu nečeg novog, nego detaljniji izričaj iste stare vjere. Na ovom mjestu vrijedno je podsjetiti se da je car Karlo Veliki službeno dopustio filioque na pokrajinskoj sinodi u Aachenu 809. godine. Ovaj sinodalni zaključak prihvatio je papa Lav III, ali je bio protiv generalnog uvođenja filioque u zapadnu tradiciju. Rimska Crkva je preuzela dodatak filioque službeno tek g. 1014, što će onda u vrtlogu događaja oko g. 1054. imati značajniju ulogu.²⁸

Osim franačkih misionara u Bugarskoj Focija je uznemirila s obzirom na filioque - i knjiga već spomenutog bibliotekara Anastazija, Focijeva suvremenika i protivnika, koji je g. 874, dakle pet godina prije početka sinode, objavio brošuru u čijem je uvodu citirao Maxima Priznavaoca (+662). U komentaru toga mjesta, koje govori o filioque, Atanazije izdvađa, da su se Grci Zapadnjacima usprotivili na jedan sasvim besmislen način, jer Zapadnjaci ne naučavaju nipošto, kako su to Grci tvrdili, da je Sin istovremeno uzrok (causa) i izvorni princip (principium) izlaska sv. Duha. Štoviše, mi naučavamo, budući da ne želimo podcijeniti substancialno jedinstvo Oca i Sina, da Duh Sveti izlazi jednako od Oca i od Sina. Ovaj izlazak (processio) shvaćamo kao missio. Dvornik komentira to mjesto s konstatacijom da Istočnjacima grčko 'ek' ima sveobuhvatnije i dublje značenje nego latinsko 'ex'.²⁹

27 Usp. Hergenröther, nav. dj., str. 518-519.

28 Usp. Fröhlich, nav. dj., str. ???

29 Navodno je papa Ivan VIII. sam sastavio pismo protiv filioque. Stručnjaci smatraju to pismo falsifikatom. Tako se i druga pisma preinačavalo, pa se papine zahtjeve prema caru i Fociju preoblikovalo u ponizne molbe..., više o tome vidi kod Dvornik, Byzanz..., str. 130. i Hergenröther, nav. dj. str. 528-551.

U svojim obrazloženjima protiv uvođenja filioque u simbolum istočnjaci će u potonjoj polemici oko toga pitanja stalno navoditi zaključak Efeške sinode kao njihovo najvažnije oružje, na koju se već Focije poziva. K tome će kasnije pridodati i odredbe Kalcedonske sinode. Ali isti članak sinode u Efezu primjenjivali su heretici u napadaju na Kalcedon. Focije u obranu Kalcedona citira odgovor Eulogija iz Aleksandrije: da je Efeška sinoda zabranila svaku dalju crkvenu definiciju i tako osudila samu sebe.³⁰ Upravo će ovaj Focijev odgovor postati glavno oružje Zapadnjaka u polemici oko filioque. U Focijevo doba filioque je postajao predmetom teološke raspre.

4. Zaključna misao

Sinoda je nesumnjivo imala značaj ponovnog crkvenog ujedinjenja između Istoka i Zapada. Događaje prije spomenute sinode (ekskomunikacije) trebalo je revidirati. Priznanjem Focija za carigradskog patrijarha i potpisivanje sinodalnih kanona (prvi sa zajedničkom verifikacijom crkvenih kazni) od svih patrijarhata pravno su utvrdili ponovno uspostavljeno crkveno jedinstvo. Na putu do cilja moralo se pojasniti neke različitosti, u prvom redu crkveno pravne (pitanje ispravnosti biranja i redjenja Focija iz laičkog staleža za carigradskog patrijarha, te jurisdikcijska vlast nad Bugarskom) i dogmatske naravi (pitanje filioque).

Na sinodi je bilo i drugih pitanja, o kojima se manje izravno raspravljalo, npr. liturgijsko-sakramentalne naravi. Naime, prema istočnoj praksi Sveta krizma se podjeljuje odmah poslije krštenja od običnog svećenika, a na Zapadu je krizma po pravilu biskupima pridržani sakrament, što je Focije jako kritizirao. Dok su takve dvije tradicije daleko jedna od druge, ne dolazi do varnica, ali u Bugarskoj su se po djelovanju papinih misionara sukobila dva običaja. Čini se da su misionari možda po onom starom načelu 'što je sigurno, sigurno', a nije isključeno da su držali zapadnu tradiciju za jedino ispravnu, počeli neke pripuštati sakramentu Svete krizme ponovno.³¹ Time nije bila samo tradicija podjeljivanja krizme u pitanju, nego je li istočna krizma uopće valjani sakrament?

Sve nam to govori da različitosti, koje su katkad uzrokovale ozbiljne kontroverze, nisu bile neuočljive. Činjenica pak da je usprkos tomu došlo do ujedinjenja pokazuje da se u dubini svih tih različitosti ipak pronašlo bitno zajedništvo. I pored različitosti pravnih formulacija otkrilo se u biti zajednička crkvena disciplina (temeljno crkveno pravo); dalje, pored ra-

30 Usp. Hergenröther, nav, dj., str. 527 i Schulz, str. 128.

31 Usp. Peri V. Due diversi rituali per la cresima: un ostacolo ecumenico tra Occidente e Oriente? u: Rivista Liturgica 76(1989), 541-554.

zličitog shvaćanja sakramentalnih odredaba (npr. krizma), uvidjelo se zajedništvo samih sakramentalnih tajni; i konačno usprkos zapadnom dodatku filioque, koje se Istočnjacima nije sviđalo, otkriveno je zajedništvo jedne te iste vjere. Uvideno je neizravno priznato, to znači, da se ista vjera može na različite načine izražavati a jedinstvene forme crkvenog života nisu postavljane na sinodi niti kao uvjet niti kao znak crkvenog jedinstva.³²

Uočene različitosti nisu bile prihvaćene kao teološko obogaćenje svoje tradicije, jer su pokušavale jedna drugu sebi podčiniti, te zablistati kao jedine mogućnosti cijele Crkve ili međusobno se iskorijeniti (običaj Istočnjaka da i laik može biti izabran za veće crkvene funkcije, što su Zapadnjaci htjeli zatrti, ili zapadna tradicija podjeljivanja Svete krizme samo od biskupa, što se pak Istočnjacima nije sviđjelo), usvojene su kao posebnosti svake Crkve, s pravom na dalje postojanje i priznanje. U tom smislu se dijalog komisija u Bariju g. 1987. nadovezuje na tekst Carigradske sinode 879/880. da svaka Crkva, i rimska i carigradska i tri orijentalne već od davnina imaju neke svoje običaje... kod kojih trabaju ostati, ali iste ne nametati drugima.³³

Ako se različitosti u smislu osobitosti svake Crkve povežu s bitnim eklezijalnim elementima pojedine Crkve, onda je svaki patrijarhat u prvom redu po svome obredu i drugim tradicijama jedna Crkva za sebe. Ali u tom eklezijalnom kontekstu ne vrijedi matematičko načelo zbrajanja, nego $1+1+1+1+1=1$, to znači: rimska Crkva više carigradska više aleksandrijska više antiohijska više jeruzalemska jednako je jedna Crkva Isusa Krista, ali ne na jedan te isti jedincati način.

PRIMATE AND FILIOQUE IN THE LIGHT OF THE SYNODE IN CONSTANTINOPLE

Niko Ikić

Summary

In an interesting way the author introduces us to the historical background of primacy and filioque related to the Synode in Constantinople in 879/880 and the name of the Patriarch of Constantinople, Fotius. The whole issue shows how useless were the traumata and tensions since unity of the Church manifests itself in differences. The issue points out what we have in common or by which we differ – according to the teachings of the Second Vatican Council this should be the origin of the common growth of us all.

32 Usp. Suttner E. Ch. Einheit in Vielfalt. Zum Anrecht der Orthodoxen auf ihren herkömmlichen Ritus (manuskript), str. 1-3.

33 Usp. stranu 12.